

Havainnot Parikkalan murteesta¹

Kesäkuussa 1952 minulla oli tilaisuus viettää pari viikkoa Parikkalassa ja kerätä Sanakirjasäätiölle sanastoa sikäläisestä murteesta. Keruutyöni sovitin samaan ajankohtaan, jolloin Viipurilaisen Osakunnan järjestämä kotiseuduntutkimusretkikunta oleskeli Parikkalassa suorittaen kansantietouden ja paikannimien keruuta. Kesäkuun 7. ja 9. päivän välisen ajan olivat retkikunnan vieraina tohtori Jouko Hautala ja maisteri Lauri Simonsuuri Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kansanrunousarkistosta; heidän tehtävänään oli ottaa ääninauhaan näytteitä kansanomaisesta laulu- ja kertomatavasta, erikoisesti tarinoinnista. Retkikunnan käyttöön oli Parikkalan kunta varannut tarpeelliset tilat uudesta ja ajanmukaisesta Lahdenkylän kansakoulusta, joka sijaitsee vajaan kolmen km:n päässä nykyiseltä valtakunnan rajalta. Ehkä on syytä palauttaa mieleen, että Moskovan rauhan raja viilsi Parikkalan pitäjästään melkoisen kaistaleen ja että Neuvostoliiton puolelle jäi useita suuria ja vauraita kyliä, mm. Lamminkylä, Poutala, Lähteenmäki ja Tyrjän pääkylä. Muistiinpanoja tein etupäässä entisten keskikylien (Tiviä, Tyrjä, Kaukola) murteesta, mutta vertauksen vuoksi haastattelin myös paria nykyisen rajan takaa saapunutta siirtolaista sekä paria nykyisen Saaren pitäjän puolelta tuotua emäntää.

V:n 1589 verokirjassa (VA 5640) Parikkalan tienoot eivät vielä esiinny omana seurakunnallisena kokonaisuutena, vaan ne muodostavat kaksi Kurkijoen pitäjään kuuluvaa kappelia, nimittäin Tyrjän ja Sammatlammin (Tyrie, Sammatlambi). Edelliseen kuuluivat Tyrjän kylä ja Rautajärvi (Tyris by, Rauta Jerffiu), jälkimmäiseen Joukio, Oravaniemi, Koitsanlahti ja Järvenpää (Jouchia by, Orat niemi, Koitsanlax, Jerffuen pä). Mainittuna vuonna oli Kurkijoen pitäjässä asuttuja savuja 92, autioina oli kokonaista 1083. Väestöstä oli siis ainakin 90 % viety sisä-Venäjälle tai vapaasta tahdostaan

¹ Kotikielen Seuran kokouksessa 29. X. 1952 pidetty esitelmä. Esitykseen liittyi ääninauhan otettuja murrenäytteitä.

siirtynyt sinne sotaa pakoon. Asukkaiden sukunimet samoin kuin tietysti ristimänimetkin ovat tässä verokirjassa valtaosalta venäjänkielisiä.

Pian Stolbovan rauhan jälkeen eli v. 1618 pantiin Käkisalmen läänissä toimeen maatilojen ja muun omaisuuden sekä tulojen arviointi verotusta varten. Täten syntyneessä maakirjassa on nykyisestä Parikkalan pitäjästään lueteltu kylät ja talot sekä myös tilallisten perheiden päämiehet. Nimistä päätellen olivat Änkiälän, Melkoniemen, Kangaskylän ja Kaukolan asukkaat miltei järjestään muualta Suomesta saapuneita siirtolaisia, Koitsanlahdella oli 12 luterilaista ja 10 kreikkalaiskatolista taloutta, keskipitäjällä (Lamminkylä, Joukio, Oravaniemi, Järvenpää ja Savikumpu) oli luterilaisia talouksia 22, kreikanuskoisia 43 ja pitäjän pohjoisosassa (Rautalahti, Kesusmaa, Rautajärvi, Tyrjä ja Tarnala) olivat vastaavat luvut 38 ja 91.¹ Koko sillä alueella, jonka 1930-luvulla muodostivat Parikkala, Simpele ja Saari, oli kreikkalaiskatolisia talouksia 144, luterilaisia 110, joten v. 1618 pääosa Parikkalan väestöstä tunnusti kreikkalaiskatolista uskontoa.

V:n 1631 verokirjan (VA 6125) mukaan oli Joukion pitäjässä (Jougio pogost) vielä varsin runsaasti sellaisia asukkaita, joilla oli venäläinen ristimä- ja sukunimi, jälkimmäinen tavallisesti isän nimestä muodostettu. Nämä olivat todennäköisesti uskonnoltaan kreikkalaiskatolisia. Valloittajan silloisen politiikan mukaisesti seurakunnasta tehtiin kuitenkin luterilainen. Kreikkalaiskatolisillakin oli silti omat diakoninsa eli »tiakkansa» 1650-luvulle saakka, mutta kun tällä vuosikymmenellä (1656—58) joukko kreikkalaiskatolisia karjalaisia liittyi venäläisiin ja tarttui aseisiin päästäkseen takaisin Venäjän yhteyteen, oli seurauksena, että Ruotsin hallitus alkoi entistä karsaammin suhtautua kreikkalaiskatolisen uskonnon harjoittamiseen. Kostotoimenpiteitä peläten pakeni osa kreikanuskoisia Venäjälle, heidän mukanaan myös seurakunnan palvelijat, paikoilleen jääneet kääntyivät luterilaisuuteen. Entinen uskonto säilyi vain joissakin salokylissä, jotka sijaitsivat tiettomien taipa- leiden takana. O. HANNIKAINEN mainitsee kirjassaan »Kielenmurteesta Parikkalan pitäjässä» (Suomi II 19, 1890) venäjänuskoisia elävän Koitsanlahden salolla ja sanoo heidän puhuvan puhtainta murretta.

Mistään muistiinpanoista ei ilmene, millaista murretta Parikkalassa eli Joukiossa puhuttiin ennen 1600-lukua, ja erittäin vaikeata lienee ratkaista, mitkä Parikkalan nykyisistä suvuista ovat luterilaisuuteen kääntyneitä karjalaisia, mitkä Savon puolelta tai muualta Suomesta saapuneita uudisasukkaita. Mutta kun kumpiakin varmasti on, niin silloin voi tietysti uumoilla, että Parikkalan nykyisessä murteessa on sekä karjalaisia että savolaisia, mahdollisesti vähin muitakin aineksia. Niinpä Hannikainen tietää Koitsanlahden salokylän kreikanuskoisten käyttävän »sanoja ja sanamuotoja, joita jo muualla

¹ M. VILSKA Parikkalan historia I, s. 81.

vältetään». Valitettavasti hän ei mainitse näistä yhtään esimerkkiä. Mutta on mahdollista, että niistä lukuisista rinnakkaismuodoista, joita murteessa vielä nykyäänkin esiintyy, osa on karjalaista alkuperää, osa savolaista. Kaikki murteen savolaispiirteet eivät kuitenkaan palaudu ajassa niin kauas taaksepäin kuin 1600-luvulle, mutta niiden keskinäisistä ikäsuhteista on vaikea sanoa mitään ehdottoman varmaa. Viitataan vielä Hannikaisen teoksen esipuheeseen, jossa hän mainitsee, että pitäjän murre on savolaistumaan päin; niinpä »pitäjän pohjoisosassa, n.k. Peräläänissä, kuulee usein sanottavan esim. *rahho* (pro *rahhoa*), *käteñ* (pro *kätteen*)». 1700-luvulla savolainen vaikutus oli varmaan vähäistä, mutta voimistui sitten, kun Viipurin lääni oli v. 1812 liitetty muun Suomen yhteyteen.

Edellä selvitettyjen historiallisten tosiasioiden valossa tulee ymmärrettäväksi se seikka, että Parikkala on murteellisesti verraten epäyhtenäinen. Luettelen seuraavassa tärkeimmät niistä murre-eroista, jotka ilmenevät viime kesänä tekemistäni muistiinpanoista.

1. Jos pidämme silmällä pääpainottoman *ā*:n ja *ä*:n edustusta, voimme todeta kolme eri tapaa. Parikkalan eteläisimmissä kylissä kuuluisi kirjakielen virke »Hän meni kuninkaalta pyytämään isänsä vanhaa velkaa» seuraavasti: »*heä män kuñinkaalta pütämeä isseäse vanhoo velkoo*» (Hannikainen, mts. 47). Samoin sanottaisiin Kurkijoen murteessa. Kun siirrytään kappaleen matkaa pohjoisemmaksi Tyrjän ja Tiviän tienoille, vastaava virke kuuluisi: »*heä män kuñinkälta pütämä isäse vanhoo velkoo*«. Erona on se, että Parikkalan eteläisissä kylissä *ā* ja *ä* ovat kaikissa asemissa diftongiutuneet, kun taas pitäjän keskiosassa puhuttavassa murteessa vain vanhempaan kerrostumaan kuuluvat, dentaali- ja palataalispirantin kadon johdosta syntyneet *ā* ja *ä* ovat ottaneet osaa tähän äänneumuutokseen. Jatkaessamme matkaa nykyisen Parikkalan pohjoisimpiin kyliin, joita ovat Menta- eli Mäntylahti, Savikumpu, Rautalahti ja Kinnarniemi, tai siirtyessämme Saaren pitäjään, joka on muodostettu Parikkalan koillispuolelta kylistä, saamme kuulla virkkeen jo melko savolaistuntuksena: »*heä män kuñinkälta pütämä isäse vanhō velkō*«. Etelä- ja keskiosassa pitäjää sanottaisiin: »*em mie ossoo kaskuja hoastoo*», pohjoisosassa sekä Saaren puolella: »*em mie ossō kaskuja hoastō*».

Edellä mainittu eroavuus Parikkalan eteläisten, keskisten ja pohjoisten kylien murteen välillä esiintyy siksi taajaan, että huomio kiintyy siihen nopeasti. Harvemmin toistuvien äänneseikkojen kohdalla asia on tietenkin toisin. Kun nyt seuraavassa esitän eräitä muita kohtia äänne- ja muotoopin alalta, haluan heti alussa tähdentää, että huomioni ovat hajanaisia ja että esimerkkejä ei yleensä ole riittävästi, jotta voisi päätellä, miten eri edustus tavat jakaantuvat kylien välillä.

2. Jos *k:n* tai *t:n* heikko vastine on ollut kahden lyhyen vokaalin välissä, joista jälkimmäinen oli *e*, niin tämä vastine on kadonnut ja alkuaan eri tavuihin kuuluneet vokaalit ovat yhtyneet diftongiksi. Näin muodostuneessa diftongissa on toiseen tavuun kuulunut *e* osittain säilynyt, osittain muuttunut *i:ksi*. Säilymistapauksia: *vēv varassa, vēssä, vētti, käelä, mäelä; e > i: käit vapisöt, vei sekkoa, jaitti, kurkjoila* (pn.), *peälailä, eissä, veissä*. Hannikainen mainitsee käytettävän myös seuraavanlaisia muotoja, jotka ovat nähtävästi syntyneet siten, että *e* on assimiloitunut edellisen vokaalin kaltaiseksi, minkä jälkeen näin syntynyt pitkä vokaali on diftongiutunut: *keän* (= käden), *meän* (= mäen), *veän* (=väen), *neän* (= näen). Minä puolestani en sattunut kuulemaan tällaisia muotoja muista sanoista kuin *nähdä* verbistä, esim. *neät* (= näet). KETTUSEN murrekartastosta päätellen on taiputussuhde *jok(i) : join, käs : käit* pääasiassa savolainen (kartat 40, 41).

3. *ŋk*-yhtymä on astevaihtelun alainen eteläisimpien kylien murretta lukuunottamatta: *kaŋŋas, säŋŋässä loiko, saŋŋasta; säŋket, kaupunkissa*. Kurkijoen murteessa on vaihtelematon *ŋk* samoin kuin rajantakaisissa itäkarjalaisissa murteissa, kun taas niissä savolaismurteissa, jotka pohjoisessa rajoittuvat Parikkalaan, *ŋk* on astevaihtelun alainen.

4. *st*-yhtymä on pohjoiskylien murteessa vaihtelematon, esim. *pestä tupa huomena*. Muualla on vallalla suhde *pessä (~ pesseä) : pesti*. Vaihtelemattomuus on nähtävästi vietävä savolaismurteiden tiliin.

5. *ts*-yhtymän edustus on melko monimuotoinen. Yleisintä on 1. ja 2. tavun rajalla vahvassa asteessa *ht*, heikossa *h*. Esim. *mehär reunassa, mehässä, pahas, rahashevo'sella, ei kahottu, seihetoist vuotisena, ihe*. Yhdellä kielenoppaistani oli kuitenkin vahva-asteinen *ihte*. Prolatiivimuodoissa *h* ei esiinny yhtä johdonmukaisesti, vaikka näin olettaisi, koska niissä on konsonantti (*k*) sulkenut tavun. Muistettakoon kuitenkin, että itäkarjal. murteissa prolat. on vahva-asteinen: *alitti, peällitti* jne. Esimerkkejä heikosta asteesta: *alahe, kivel lävihe, se hüppäs pöiväm peällihe, sivuhe, välihe*; vahvasta asteesta: *maihte, juohtem päihte, silla ala'htek kulkō laiva*. *ht* on *ts:n* jatkajana tietenkin savolaisuus. Mielenkiintoista on kuitenkin todeta, että se ei ole aivan täydellisesti syrjäyttänyt *ts:ää*; tämä yhtymä esiintyy mm. seuraavissa sanoissa: *mañtsikka, pajatsi(n)* 'Rhamnus frangula', *pitso* 'piikko', *pötsö, öitsit, rukovitsat*.¹ Näissä sanoissa karjalainen äännekanta on voittanut savolaisen, osaksi ehkä sen vuoksi, että savolaisilla tulokkailla ei ollut tarjottavana näiden vastineiksi omia sanojaan samalla tavalla, kuin heillä oli luovutettavana *metsän tilalle mehtä, vitsan tilalle vihta, veitsen tilalle vehti* jne.

¹ Lehtevät oksat, joiden varassa heinäruot ajetaan niityltä ladon luo. Sana puuttuu savolaismurteista, mutta tavataan ent. Sortavalan pit:n murteessa.

6. Loppu-*k* on kadonnut kuten näyttää varsin johdonmukaisesti Kurkijokea vastassa olevien kylien murteesta, muualla on jäljetöntä katoa vain siinä tapauksessa, että seuraava sana alkaa vokaalilla tai *h*:lla, samoin myös absoluuttisessa lopussa. Katotapauksia: *mintäi nitä ei oteta pois?*; *ei se* (taskulamppu nim.) *näätä päivälä | ko ei satum millonk̄ä et sais nähäs sitä karhū; se puotap putskaht sinne; pärekkoriloihe*. Kun Kurkijoen murteesta loppu-*k* on myös täydellisesti kadonnut samoin kuin entisistä Kannaksen murteista sekä rajantakaisista itäkarjalaismurteista, on loppu-*k*:n katoa pidettävä nähtäväst karjalaisena piirteenä. Siirryttäessä Parikkalasta Mikkelin läänin puolelle tullaan jo murrealueelle, missä loppu-*k* on assimiloitunut konsonantilla alkavan sanan edessä, kun taas vokaalilla alkavan sanan edessä sekä absoluuttisessa lopussa sen jatkajana on laryngaaliklusiili (Kettunen, Murrekartasto, kartta n:o 28).

7. O. Hannikainen mainitsee Parikkalan murretta käsittelevässä tutkimuksessaan (s. 36), että järjestyksluvut kuuluvat *ensimäine, toine, kolmoas, neljeäs, viijees, kuuvees* jne. Tunnukseen kuuluva *s* on merkitty liudentuneeksi, ja sitä edeltää pitkä vokaali tai sellaiseen palautuva diftongi. Tämän tapaisia muotoja merkitsin muistiin vain yhdeltä kielenoppaalta: *miul ol kaksikymmenäs kolmäs vuos*. Kettusen murrekartaston mukaan (kartta 118), tp. *kolmoas* esiintyi vain Parikkalassa, pohjoisempina (esim. Sääminki, Kerimäki) on *kolmäs*. Omasta puolestani kuulin käytettävän yleisimmin *-is*-loppuisia järjestykslukuja, esim. *täss on kolmais ün, seihtemäs, kaheksaiskümme, kymmenäs päivä*. Hannikaisen mainitsemat muodot ovat luultavasti syntyneet, kuten jo aikaisemminkin on arveltu, kontaminaation tietä: *kolmäs + kolmais = kolmäs > kolmoas* (Kettunen, SM III s. 213).

8. Pääpainollisen *ā*:n ja *ä*:n jatkajina on eteläisessä ja keskisessä murteessa yleisimmin *oa* ja *eä* (*moa, roavas, peä, leävä*), pohjoisessa ja Saaren pitäjän murteessa jotenkin selvä *ua* ja *iä* (*mua, ruavas, piä, liävä*).

9. *a* ja *ä*-loppuisissa vokaaliyhtymissä on yleensä tapahtunut assimilaatio, niin että esim. mon. partit:n päätteenä on useissa ryhmissä vain *i*: *väkevi miehi, poiki, sormi, isävainoan aikuisi velkoja*. Sellaisista äänneilmaisina pidettävistä muodoista kuin *velkoja, mertoja, verkkoja* on kuitenkin loppuvokaali analogisesti yleistetty myös niihin partitiiveihin, joissa tulisi olla *i*, esim. *särk'ä, kisk'ä, rüsi'ä, mehti'ä*. Näin saattaa joku murteenpuhuja käyttää muotoa *miehi*, kun taas toisella on *miehi'ä*. Sivupainollisen tavun alussa edustus on täsmälleen sama; yhtäältä esim.: *joha nit om miunki ikäsım paljo kuolt; em mie muista heijän nimmise ühtä*; toisaalta taas: *ei nitä ok kuolt nitä miu omijaŋ ko kaks; em mie heijän nimijäm muista*. Tässä kohden erot tuntuvat olevan pikemmin yksilöllisiä kuin kylien välisiä. Samakin henkilö saattaa väliin käyttää

muotoja, joissa loppu *-a*, *-ä* on säilynyt, väliin taas sellaisia, joissa se on sulautunut edellä käypään *i*-äänteeseen.

10. Yksikön 1. ja 2. persoonan omistusliitteisissä muodoissa on eteläisten kylien murteessa tapahtunut *i*:n epenteesi, niin että ne siinä ovat tyyppiä *miu nattoi*, *miu äiti*, *pie varrais*, *pane peälleis*; keski- ja pohjoiskylien murteessa *i* on yleensä kadonnut, mutta sitä edeltänyt konsonantti, joka nyt on siis viimeisenä äänteenä, on tietyissä tapauksissa liudentunut, esim. *koko ikäi*, *mūta et soa mittä mukkās ko tuon akkaš lehmānkampuran*. Yks. 3. pers:n omistusliite on *-se* (< *-sen*); eteläisissä kylissä on sitä edeltävä vokaali pitkä, muualla lyhyt: *isseäse kans käi pietārissä*, *se telläs kättēse karhun sūhu | hänen isäse setä*, *hānen kummise*. Eteläisten kylien edustus liittyy näissäkin seikoissa Kurkijoen ja Rautjärven puolella vallitsevaan, muiden kylien taas Uukuniemen ja Kesälahden murteiden omaksumaan kantaan. Hannikaisen mukaan olisi vokaali pitkä myös 1. ja 2. persoonassa, esim. *miu jalkoañ*, *siu jalkoaš* (= minun jalkani, sinun jalkasi) (s. 37), »ei meillä ole mitteä velkoa siun isälleš» (s. 47); tällaisia muotoja eivät minun kielenoppaani käyttäneet.

Jos verrataan toisiinsa kirjakieltä ja jotakin murretta, voidaan varsin helposti todeta, että kirjakieli on yleensä vanhoillisemmalla kannalla kuin murre. Suhteellisen harvinaisia ovat murteissamme sellaiset äänteelliset piirteet, jotka historialliselta kannalta katsottuna kuvastavat jotakin aikaisempaa vaihetta kuin nykyinen kirjasuomi. Parikkalan murteesta olen poiminut näytteeksi seuraavat vanhastavat äänne- ja muoto-opilliset piirteet.

11. Hannikaisen mukaan käytettiin Parikkalan murteessa vielä viime vuosisadan lopulla sellaisia muotoja, joissa klusiili oli säilynyt likvidan edellä, esim. *ekle(n)*, *noakla*, *niekla*, *pakla*, *siekla*, *takla*; *kakra*, *kekri*, *mükrä*, *mäkrä*, *nakris*, *nakroa*; *hapras*, *kopra*, *äpräš*; *oatra*, *kesträtä*, *otra*, *petra*, *tetri*. Yhtymät *pr* ja *tr* ovat vielä nykyäänkin yleisiä, *kr*:ää kuulee eräissä sanoissa (*kekri*, *mäkrä*), *kl* esiintyy ampiaisen nimityksessä *nieklīne*. Koska tällaiset yhtymät ovat osittain säilyneet, niin kysymyksessä ilmeisesti ei ole omapohjainen äänne- ja muoto-oppillinen muutos, vaan vanha kanta on syrjäytynyt naapurimurteen vaikutuksesta. Piirrettä on pidettävä savolaisena, sillä esim. Kurkijoen ja Jaakkiman murteissa olivat yhtymät klusiili + likvida yleisiä vielä 1930-luvullakin.

12. Prees. yks. 3. pers:n päätteenä on pääpainollisen tavun jäljessä *-p* (< *-pi*): *tuo hiekkaha se süöp välemmi*. Samoin: *juop*, *soap*, *viep*.

13. **-oida*-loppuisten verbien (tp. **halkoidak*) paradigma on osittain toinen kuin **-oda*-loppuisten (tp. **seisodak*), esim. *nitā pit aina vähä varoja*.

14. Pääpainottoman *i*-loppuisen dift:n jälkikomponentti on säilynyt lyhyhenä, ellei se ole ollut sanan viimeisenä äänteenä, missä tapauksessa se

on yleisimmin kadonnut: *eno¹lle ottopojaks, ei sitä annettu joka talo¹s tantsi, kukka¹ne*. Jos *i* on seuraavan konsonantin kadon johdosta joutunut välittömästi vokaalin eteen, se on siirtynyt sonanttisesta funktiosta konsonanttiseen. Esim.: *ei olt monta taloja koko küläs, kaks tüttöjä*.

15. *-us* : **-ude* -loppuiset nominit (tp. *rikkaus* : *-den*) ovat monikollisinakin pysyneet erillään *-us* : *-ukse* -loppuisista (tp. *siunaus* : *-ksen*). Esim.: *eikä miul olt korreusi* (= «koreuksia», koristeita) *mittä*.

16. Omistusliitteiset muodot ovat useasti heikkoasteisia. Esim.: *se* (karhu nim.) *matipäivält keäntä vast külese; se ol täs pojase luona; sit ühtaikoa ne on ne hänenki piiose; mie ön nī pelolla ja aralla mielellä kulkent koko teän ijän*. Kun päätteeseen tai tunnukseen kuuluva *n* on yksikön genet:ssä ja akk:ssa sekä monikon nominat:ssa alun perin sulkenut tavun, niin e.m. muodot ovat täysin odotuksen mukaisia. Heikon asteen sijasta saattaa kyllä esiintyä vahva (*poikase luona*), mahdollisesti myös päinvastoin.¹

VEIKKO RUOPPILA

¹ Heikkoa astetta omistusliitteen edellä saattaa kuulla myös entisissä Karjalan kankaan murteissa: tällaisista muodoista on muutamia esimerkkejä LAURI HAKULISEN kirjoituksessa «Heikko aste possessiivisuffiksien edellä» (Vir. 1921).